

УКРАЇНСЬКА МАЛА ПРОЗА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У ФРАНЦУЗЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті розглядається рецепція малої прози західноукраїнських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. у французькій періодиці та літературознавстві, наводяться маловідомі переклади творів і критичні відгуки французьких й українських учених стосовно творчості українських письменників.

Ключові слова: контекст, переклади, модернізм, психологізм, національна самобутність.

Jatskiv N. The Ukrainian Small Prose of the End of the 19th – Beginning of the 20th Centuries in the French Literary Context. In the article the reception of the Ukrainian small prose of the end of the 19th – beginning of the 20th centuries in the French periodical and literary studies are investigated. It is presented not much known translations and critical reviews of the French and Ukrainian scholars concerning the creativity of the Ukrainian prose-writers.

Key words: context, translations, modernism, psychologism, national originality.

Літературний процес кінця ХІХ – початку ХХ ст. – найбільш суперечливий і неординарний період в історії літератури, що викликає жваві суперечки літературознавців і культурологів різних країн і упродовж століття сприймається неоднозначно. Проте, як і кожний фрагмент історико-літературного процесу, він окреслений певними вирішальними моментами в історії літератури, котрі виразно відрізняють його від попереднього і наступного. Отож характерними рисами цієї епохи були криза існуючої моделі прогресу, зумовлена запереченням раціоналістично-утилітарних, позитивістських методів пізнання, переоцінка ціннісних орієнтацій, пріоритети естетичних категорій над етичними й зосередження на ірраціональних, інтуїтивних, трансцендентних проблемах. Переосмислення позитивістського тоталітарного розуміння традиції й зародження нової естетико-культурної свідомості призвело до появи в Європі модерністського руху. Абсолютизація уяви у Шопенгауера, „філософія життя” та концепція надлюдини Ніцше, інтуїтивізм Бергсона, новаторська техніка

імпресіоністичного живопису, теорія відповідностей Ш. Бодлера – все це призвело до абсолютизації мистецтва, утвердження його іманентної сутності і спонукало до пошуків нових форм та засобів вираження краси.

Стильова ситуація Європи цього періоду означилася культурним синтезом традиційних та новаторських літературних напрямів і шкіл, що призвело до зародження імпресіонізму, символізму, неоромантизму, неокласицизму, експресіонізму та ін., що, переплітаючись та взаємно доповнюючи один одного, творили нову модерністську тканину мистецьких шедеврів.

Для української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. досі переважно побутово етнографічною зі стилізованою під народне життя описовістю, гостро постала проблема модернізації. Творчість молодих українських письменників, серед яких М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, Леся Українка, В. Винниченко, засвідчила новий період в історії українського письменства, головною прикметою якого, суголосно настроям епохи, було максимальне заглиблення у внутрішній світ людини. Констатуючи зміни в українській літературі в переоцінці способів трактування тем і перенесення акценту із зовнішнього зображення на внутрішнє інтуїтивне моделювання дійсності, досить промовисто, хоч і з певним відтінком іронії, І. Франко вказував на західноєвропейську орієнтацію українських письменників: „Хто не пише в дусі Ніцше, не йде слідами Бодлера, Верлена, Метерлінка, Ібсена, Гарборга, той не списатель, той не варт доброго слова” [2, 35]. Отже, творчість західноєвропейських митців-модерністів була добре відомою в українській літературі, естетичний феноменологізм Ніцше, поруч з естетичним романтизмом Ібсена, символізмом Бодлера і Метерлінка, психологізмом Гарборга і Бурже, неоромантизмом Гауптмана, у поєднанні з імпресіоністичною лірикою Верлена закладав підвалини естетико-індивідуалістичного перелому раннього українського модернізму.

Предметом аналізу цієї розвідки постане дослідження творчості українських письменників, представників малої прози, у контексті європейської літератури. Адже зміни, пов'язані з еволюцією в суспільному житті, призвели в кінці ХІХ ст. до зміни ієрархії жанрів. Якщо раніше талановиті письменники (у французькій – В. Гюго, Ф. Стендаль, О. Бальзак, Е. Золя, в українській – І. Нечуй-Левицький,

Панас Мирний) писали великі романи, що вважалися „найвищим” жанром, то тепер романи створюються другорядними авторами, а талановита молодь звертається до малих епічних жанрів, котрі виявилися більш адекватними ритмові часу та їх власним уподобанням. Обсяг статті не дає змоги охопити весь європейський контекст, тому для дослідження обмежимося тільки французькою літературою, адже саме звідти і йшов дух нового. Якщо рецепція французької літератури в Україні ґрунтовно досліджена, про що свідчать праці таких літературознавців, як М. Гресько, Т. Якимович, В. Матвіїшин, Т. Рягузова, В. Пащенко, Д. Наливайко та ін., то дослідження перекладів українських письменників, зокрема кінця ХІХ – початку ХХ ст. у Франції, а також праць французьких дослідників, присвячених їм, утруднюється тим, що бібліографічна робота в той час майже не велася. З іншого боку, пригноблене становище Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. між „Європою та Україною” стимулювало молоду галицьку інтелігенцію до ненастанного і продуктивного оновлення, інтенсивного збагачення, активного засвоєння європейських надбань (французької літератури у тому числі). Тут відіграв певну роль і статус української літератури як „літератури неповної нації” (термін Д. Чижевського) порівняно з французькою літературою „державної нації”, що мала всі умови для багатогранного вільного розвитку і розквіту. Проте відкритість кордонів, прагнення утвердити самобутню українську культуру, заявити про суголосність її розвитку з європейською спонукало українських інтелектуалів до виходу в широкий культурний простір.

Своєрідним містком у справі ознайомлення франкомовного читача з розвитком української літератури була перекладацька діяльність Михайла Рудницького. Тільки вузькому колу літературознавців відомі окремі його переклади у журналі „Тисяча нових новел” (*Les milles nouvelles nouvelles*), який виходив у Парижі й публікував французькою мовою щомісяця десять найкращих новел світової літератури. Кожному творові передувала коротка, але змістовна характеристика творчого шляху її автора. Зустрічаємо тут переклади з творів Л. Толстого, А. Чехова, Г. Сенкевича, Шолома Алейхема та багатьох інших видатних майстрів світового красного письменства. Так, у 1911 р. (№ 21) журнал публікує в перекладі М. Рудницького новелу „В монастирі” М. Яцківа – молодого представника україн-

ського модернізму, а в 1912 р. (№ 25) – новелу В. Стефаніка „Злодій”. Вихований на традиціях західноєвропейського мистецтва, М. Рудницький порівнює у передмові новели В. Стефаніка з мініатюрними замальовками фламандського живописця Теньє. „Невідомо, – пише перекладач, – чим ми повинні захоплюватися найбільше у Стефаніка – лаконічністю його мови чи викінченістю його картин” [6, 38]. Очевидно, що тут йшлося про самотність майстерність обох митців, головними героями яких були прості люди з прозою їх життя, постійними супутниками якого були щоденні нестатки і злидні, що ведуть до трагічних колізій. Зауважимо, що це перші переклади творів українських письменників, опубліковані на сторінках французької періодики в супроводі критичних заміток М. Рудницького, які ставлять оригінальний доробок українських митців поруч із творами представників світового красного письменства.

Під час поглиблення філологічної освіти в університетах Парижа та Лондона (1919–1922 рр.) М. Рудницький підтримує дружні творчі стосунки з відомими діячами науки і культури, зокрема славістом Андре Мазоном, письменником Анрде Моруа, виконує обов’язки секретаря дипломатичної місії УНР, президентом якої був М. Тишкевич. З ініціативи керівництва дипломатичної місії у Парижі виходить газета „France et Ukraine” (1920–1922) для пропаганди у Франції відомостей про Україну, її історію, культуру, а також утвердження між двома країнами близьких політичних відносин, продуктивних для обох сторін. М. Рудницький систематично публікує на сторінках газети статті про українське мистецтво, літературу, критичні розвідки про письменників і поетів, переклади їхніх творів. Так, у рубриці „Українське мистецтво” у статті „Література”, яка, вважаємо, належить перу М. Рудницького, поряд з характеристикою творчості визначних українських літераторів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки зустрічаємо згадку і про В. Стефаніка, де автор наголошує на самотності творчої манери письма українського новеліста, що відповідала тогочасним новим західноєвропейським віянням: „Стефанік своєю оригінальною манерою письма пов’язаний з новою літературною епохою; він хоч і мало продуктивний, проте незвичайно самотній і у своїй творчості переймається злиднями свого народу” [3, 2].

У наступних номерах газети (№ 5) у рубриці „Українське мистецтво. Легенди та міфи України” доктор філософії та філології Ежен

Гінс знайомить франкомовного читача з українським фольклором, подаючи у власному перекладі українські християнські перекази, акцентуючи увагу на типовій зацікавленості пересічного українця надзвичайними явищами та демонологією, успадкованою від давніх пращурів слов'ян. На підтвердження цих думок газета друкує велику статтю на першій сторінці, присвячену творчості М. Коцюбинського, а в чотирьох наступних номерах – переклад його новели „В дорозі”. В особливій імпресіоністичній манері, своєрідним ритмом, пов'язаним із настроями і переживаннями персонажів, М. Коцюбинський зосереджує увагу на зображенні напруженого і неспокійного внутрішнього життя героїв. Барвиста й соковита мова, гармонійність природи з настроєм персонажів, чарівність українських пейзажів та динамічність композиції, що тримає читача у постійній напрузі і змушує співпереживати з героєм, – ці риси привернули увагу перекладача, який вибрав оповідання з-поміж інших ранніх творів письменника, демонструючи суголосність його стилю з модерними пошуками європейських сучасників та водночас вказуючи на національний колорит.

Серед корифеїв української літератури газета „France et Ukraine” № 3 друкує у перекладі Л. Галафрея новелу „Серп” М. Яцківа, письменника, чиє естетичне кредо віддзеркалювало модерністські настрої європейської літератури. М. Яцків досконало знав французьку літературу, перекладав поезії в прозі Ш. Бодлера „Тістечко” та „Очі бідняків”, разом з І. Франком – Б. Бйорнсона „Понад людські сили”. У новелі „Серп” письменник кількома деталями та метафоричними образами передає драматизм невідвратної життєвої трагедії дівчини Варки, яка зі спокійної затурканої простої селянки перетворюється на вбивцю пана, захищаючи свою дівочу честь. Хлопчина, від імені якого ведеться розповідь, помічає неспокій Варки, її закохані ревниві погляди у бік Миколи, що жне з іншого краю поля, її бажання допекти коханому, погодившись стати покоївкою. І враз – зміна настрою й горда відмова, коли Варка дізнається, що все це панські хитрощі. Автор окремими штрихами змальовує тільки переломні моменти, за допомогою зовнішніх деталей портрету, виразу очей передає внутрішній драматизм та неспокій. Серп стає наскрізним символом, довкола якого розгортаються події. З перших рядків він привертає увагу своїм срібним блиском, піднятий

над головою Варки – породжує алюзії з церковним образом святої діви, а в кінці твору серп стає знаряддям вбивства і порятунком від безчестя. Виклад у формі спогаду, розмаїта метафорична мова, лаконізм з глибоким психологічним підтекстом, динамічність мелодики споріднюють творчу манеру М. Яцківа з мистецтвом Гі де Мопассана, Ж. Ренара, К. Гамсуна.

Серед зарубіжних популяризаторів української літератури, зокрема творчості В. Стефаника, важливу роль відіграв польський і німецький літературознавець Артур Зеліб (1878–1958). Його симпатії до України значною мірою пояснюються тим, що А. Зеліб народився в Галичині (с. Облазниця Жидачівського повіту), навчався у Львівському університеті, брав активну участь у громадсько-культурному житті української інтелігенції.

Опинившись в еміграції у Швейцарії, А. Зеліб видавав у Лозанні з 1915 р. журнал „La Revue Ukrainienne”, де знайомив франкомовних читачів Західної Європи з публіцистичними працями українських учених: М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Грушевського, В. Дорошенка, Є. Бачинського та інших, а також збирав розвідки про Україну в іноземній періодиці, маючи за мету, в міру своїх сил, “помогти Україні вийти на широку арену Європи, бо ж культура українська дійсно заслуговує на те, щоби її знали в Європі” [5, 3]. У його перекладі на сторінках журналу друкується новела В. Стефаника „Вечірня година” – „одного, – як зазначає перекладач, – із засновників жанру малої прози, дуже поширеного й уподобаного літературним смаком українців”. Інтерпретатор характеризує її у примітці як літературну мініатюру, скоріше акварельну замальовку, аніж літературне оповідання, використовуючи для характеристики стефаніківську стислу штрихову манеру, властиву його творам малої форми: „Кілька ліній ледь зображено ніби навмання на папері” [5, 24]. Поезії в прозі В. Стефаника – своєрідні імпресіоністичні замальовки, що вражають незвичайним багатством барв, відтінків, глибоким філософсько-змістовним навантаженням, сміливістю кольорових контрастів, притаманні тогочасним художникам-модерністам. А. Зеліб наголошує передусім на глибоких рисах, чіткому психологічному аналізі, досконалій формі новел Стефаника. Тісно переплетене мистецтво Стефанікового слова з імпресіоністичним живописом, глибокою символічністю і пластичністю створених ним образів

свідчить про оригінальну самобутню письменницьку манеру. У примітці критик зауважує, що в одному з наступних номерів буде опубліковано спеціальне дослідження про вклад В. Стефаника у розвиток жанру малої прози. Відомо, що у цьому ж журналі надруковано в перекладі А. Зеліба новелу В. Стефаника „Похорон”, проте в Україні на сьогодні його не вдалося розшукати.

Першою книгою, присвяченою загальній характеристиці українського письменства, стала „La littérature ukrainienne” у редакції М. Тишкевича, опублікована в Берні 1919 року. Грунтуючись на українських дослідженнях С. Єфремова, О. Єфименко, М. Грушевського та ін., М. Тишкевич знайомить франкомовного читача з історією української культури та літератури від часів Київської Русі до початку ХХ століття. Характеризуючи літературний процес кінця ХІХ – початку ХХ ст., автор наголошує на модерністських прийомах Б. Лепкого, О. Кобилянської, В. Стефаника, О. Маковея, В. Щурата та детальніше зупиняється на творчості М. Коцюбинського, вказуючи на європейську орієнтованість та спорідненість із майстрами скандинавської та бельгійської прози.

Великий внесок у розвиток українсько-французьких літературних взаємин належить французькому літературознавцю і перекладачу Емілю Крюба [4], який у 1963–1968 рр. викладав французьку мову в Київському університеті і водночас досліджував творчість українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст., переклав французькою мовою вірш „Каменярі” І. Франка („Le grand briseur de rochers” – „Великий Каменяр”. – К., 1966), повість „Тіні забутих предків”, новели „Поєдинок”, „На камені”, „Цвіт яблуні”, „Він іде”, „Intermezzo” та „Що записано в книгу життя” М. Коцюбинського, видані окремою книжкою „Nouvelles” (К., 1971). Як дослідник-українознавець Е. Крюба багато зробив для знайомства французької громадськості з українською літературою і культурою, про що свідчать його праці „М. Косцюбинський et la prose ukrainienne de son temps”, представлена як докторська дисертація у 1974 р. в Паризькому університеті, а надрукована окремою книгою 1982 р. (Atelier national de reproduction des thèses, Université de Lille III), а також „Національне та культурне відродження в Україні в 1917–1930” (1989), у співавторстві з ученим-філологом у Франції Аркадієм Жуковським. Е. Крюба – один із перших французьких дослідників, що аналізує творчу спадщину

М. Коцюбинського у широкому типологічному контексті тогочасної французької, польської, скандинавської та української прози, зокрема і у зіставленні з новелістикою В. Стефаника. Прикметно, що дослідник розглядає українську літературу кінця ХІХ – початку ХХ ст. у руслі західноєвропейських новітніх течій та напрямів, при цьому зауважуючи, що, незважаючи на те, що український рух не міг бути почутим за кордоном через несприятливі обставини (зокрема політичні), та все ж він сприймав нові віяння і являв собою широке поєднання нових ідей і тенденцій. Простежуючи шляхи, якими потрапляли нові літературно-мистецькі погляди на терени України, Е. Крюба вказує на виразну західноєвропейську орієнтацію української інтелігенції і майже зневагу до російського літературного руху (через імперську політику Російської держави), через що навіть вплив такої книжки російського естета і філософа Д. Мережковського „Про причини занепаду і про нові течії сучасної російської літератури” (1893) залишився майже не поміченим або запізнілим. І навпаки, західноєвропейський символізм і декаданс, незважаючи на більшу віддаленість, „мав більший вплив на частину української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. через посередництво Польщі, точніше Галичини” [4, 261]. Розглядаючи Галичину у складі Австро-Угорської імперії, дослідник не відокремлює її від Європи і не вважає провінцією, оскільки як Краків у Польщі, так і Львів у Галичині були європейськими центрами літературно-мистецького життя, а відкриті кордони створювали сприятливі умови для швидкого поширення різних літературно-мистецьких новинок.

Особливу роль у становленні модерного мистецтва як у Польщі, так і в Україні, на думку Е. Крюба, відіграло угруповання „Молода Польща”, яке об’єднувало багатьох визначних представників красного письменства. Серед українців, які брали активну участь у цьому „інтелектуальному бродінні”, дослідник називає В. Стефаника як дуже близького до середовища „Молодої Польщі”, що вніс значний вклад у модернізацію прози, а також Б. Лепкого та О. Луцького, представників львівської „Молодої Музи”.

Прагнення широко представити український контекст, в якому еволюціонував талант М. Коцюбинського, змушує Е. Крюба до детального аналізу тогочасної української прози. При цьому дослідник наголошує на суголосності розвитку української літератури зі

світовою, особливо періоду переломної доби, а тому не відділяє українське письменство від європейського контексту. Зрозуміло, що завдання, які ставить перед собою автор книги, полягають у виявленні характерних типологічних рис цієї епохи, що проявилась у європейській літературі, тобто пріоритетів мистецьких категорій над моральними й утилітарними. Звідси глибокий аналіз творчості Ш. Бодлера, що вплинула на розвиток усєї західноєвропейської літератури, а також тенденцій символізму, декадансу, імпресіонізму, що мали місце і в українській літературі. Е. Крюба ґрунтується передусім на естетичних критеріях оцінки літературного твору, ігноруючи його ідейно-тематичну спрямованість. Такий підхід докорінно відрізняється від офіційної радянської критики, яка на перше місце ставила революційно-демократичні переконання українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. та зводила свої пошуки до виявлення цих переконань навіть там, де їх і не було, а еволюцію письменницьких особистостей та художню цінність їхніх творів підпорядковувала ідейно-політичній спрямованості. Тому автори статті „Українсько-французькі літературні взаємини” [1] несправедливо применшують значення монографії Е. Крюба й критикують за „відвертий тенденційний підхід”, що під його пером М. Коцюбинський постає „визначним, але аполітичним художником слова” [1, 184].

До загальної характеристики реферованої роботи треба зауважити ще цікаві спостереження дослідника про внутріжанрові особливості української малої прози (поезії в прозі або поетична проза), а також про модерні властивості прози як поезії, де великого значення набувають ритм, мелодика, алітерація, метафора. Модерна поетика відрізняється від традиційної синкретичним поєднанням досягнень новітніх напрямів, де використовуються символи для відображення душі, сугестія, імпресія, експресія для відтворення внутрішнього світу людини, її свідомості й підсвідомості, а звідси й поглиблений психологізм, загострена інтуїція. Модерна поетика синтезує й досягнення суміжних мистецтв (живопису, музики, пісні, скульптури та ін.) для створення специфічної метамови, яка підпорядковується головній меті мистецтва – служінню красі, звільняючи його від того, що є чужим самій його природі (утилітаризму).

Великий внесок у справу ознайомлення франкомовного читача з творчістю українських письменників належить Жінет Максимович

(1929–1995), у перекладацькому доробку котрої зустрічаємо новели М. Коцюбинського, Р. Іваничука, повість О. Кобилянської „Земля” та збірку В. Стефаника „La croix de pierre et d’autres nouvelles” (К., 1975). Перекладачка народилась і виросла у містечку Больвілер на півночі Франції, що дало їй змогу опанувати всі тонкощі французької мови – і літературної, і простонародної. Повернувшись на батьківщину та здобувши вищу освіту у Львівському університеті, вона вирішила присвятити себе перекладацькій діяльності, щоб ознайомити франкомовного читача з літературним надбанням рідного краю, який її батьки змушені були покинути у пошуках кращої долі, подібно до героїв В. Стефаника, М. Яцківа, М. Коцюбинського.

Прикметно, що творчість кураїнських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. стала відомою у Франції передусім завдяки старанням самих українців, які, перебуваючи за кордоном, прагнули представити українську культуру європейським читачам. Однак своїми стараннями вони заохочували французьких критиків та перекладачів, зацікавлювали їх новими темами та стильовими пошуками, що призводило до популяризації української літератури.

Французькі переклади й критичні інтерпретації засвідчують входження української малої прози у світовий художній простір, тим самим гідно представляючи українську літературу в силовому полі європейського літературного процесу та її участь у розробці спільних художньо-тематичних комплексів, стильового та жанрового урізноманітнення. Важливо зауважити, що французькі критики та перекладачі, розглядаючи українську малу прозу, зокрема творчість В. Стефаника, М. Яцківа, М. Коцюбинського, вказують на модерність стилю та національну самобутність у європейському контексті.

Література

1. Пащенко В., Рягузова Г. Українсько-французькі літературні взаємини // Укр. л-ра в загальнослов'янськ. і світ. літературн. контексті.– Т. 3.– С. 155–184.
2. Франко І. Зібрання творів: В 50 т.– К., 1976–1986.– Т. 31.
3. France et Ukraine.– 1920–1922.– № 2.
4. Kruba E. Mychajlo Kocjubynskij et la prose ukrainienne de son temps.– Lille, 1982.– 780 p.
5. La Revue Ukrainienne.– Lausanne, 1915.– № 1.– P. 24–27.
6. Les milles nouvelles nouvelles.– Paris, 1911.– № 21; 1912.– № 25.